

Ekonomi Efsanesine Dair...

EKONOMİNİN DİKTATÖRLÜĞÜNE KARŞI NOTLAR¹

Değerin işleyen zorbalığı ve devrimci programın öne çıkartılması...

Ekonominin [iktisadın] eleştirisi,² bir yüzyılı aşkın süre önce şu temel gerçeği ortaya koyuyordu: üretilmiş nesnelere yararlılığı [yani kullanım değeri], her yerde hazır ve nazır olan bu diktatörlüğün hizmetindeki bir araçtan başka bir şey olmadığı için, kapitalist toplumun özü de *değerlenen değer diktatörlüğünde* yer alır. Kullanım değeri, durmadan hükümünü yürütmekte olan [işleyen] değer, değişim değerinin dayanağından başka bir şey değildir.

Sefalet koşulları, diktatörlükler, savaşlar, insanların sömürülmesi ve ezilmesi... toplumun bütününün tanrısı, gerçek efendisi hâline gelmiş olan *değerin o iğrenç zorbalığının* ifadeleridirler yalnızca.

Dünyayı yöneten ne bir düşünce ne bir siyaset ne de hukuktur, ama ekonomidir, para kazanma hırsıdır, ağırlığınca çil çil altındır, gümüşdür. Düşünce, politika, hukuk, devlet terörizmi... yalnızca bu diktatörlüğü koruyup sürdürmek, onu sağlamlaştırmak, genişleterek yeniden yeniden üretmek için vardır ve sadece bu amaçla davranıp hareket ederler.

Bir başka ifadeyle devlet ve demokrasi, yani sermayenin egemenlik gücü olarak bu yapılanmalar (bu egemenlik gücünün altında sermayenin örgütlendiği biçim ne olursa olsun), değer insan yaşamı üzerindeki diktatörlüğünün ömrünü uzatmaktan başka bir şey yapmazlar. Açık ya da kapalı, parlâmenter veya bonapartist, faşist ya da anti-faşist yıldırıklık [terörizm], değer yasasına boyun eğmiş bir dünyanın bu acımasız gerçekliğini açığa vurup gösterirler.

Sömürüye, diktatörlüklere, sefalete, baskılara vs. falan filân kişilerin, falan feşmekân “sömürücü patronlar”ın ya da bir takım hasta ve ırkçı tiplerin yönettiği filân festekiz hükümetlerin³ yol açmadığını, ama onların *işleyen değer gelişmesinin kaçınılmaz gerçekliğini* oluşturduklarını yüz yılı aşkın bir süre önce göstermiş olan iktisadın eleştirisi, devrimci hareket için belirleyici önemde kuramsal bir girişim oldu. Burjuva toplumun bütün

1 Bu makale “*Communisme*”in 48. sayısından (Aralık 1998) çevrilmiştir. Metindeki bütün köşeli parantezler çeviriye aittir. (ç.n.)

2 Daha kesin bir ifade kullanmak isteseydik, “ekonominin eleştirisi” yerine “*teorik* ifadesi içindeki ekonominin eleştirisi” demeliydik, çünkü bu sürecin ilk teorik açıklamalarını ve formüllerini kastediyoruz burada. Aslında değer diktatörlüğü, değişimin bizzat başlangıcından, değişim değerinin özerkleşmesinden, genel eşdeğerliğin ortaya çıkıp gelişmesinden bu yana, kendisine boyun eğmiş insanların o *biricik* topluluğu sıfatıyla bir para topluluğu olarak kuruluşuna kadar durmadan gelişti: insanlığın tamamı bu diktatörlüğe kölece bağlı kaldı (“marksist” ideolojilerin de dâhil olduğu her türden ideolojiye karşı, pratik yaşam, – bu tarihsel uğraktan beri üretimin doğrudan biçimlerinden bağımsız olarak – insanın dünya sermayesinin yeniden yeniden üretiminde emek-gücünden başka bir şey olmadığını gösterecektir). Proletarya bu diktatörlüğün bizzat konusu [hedefi] olduğundan, bu duruma külliyen, var oluşsal ve yaşamsal biçimde karşı olduğundan, ekonomi eleştirisi de gerçekte onun ortaya çıkışıyla birlikte başlar.

3 Açık ki kapitalizm, sömürücü patronlarının mevcudiyetinin (sanki hepsi öyle değilmiş gibi!) ya da diktatörlüklerin, savaşların ve barbarlıkların Hitler, Pinoşe veya Saddam Hüseyin gibi bazı insanların çılgınlıklarının ürünü olduğunu bugün de kafalara sokuşturmakta.

çelişkilerinin ve karışıklıklarının daha o zaman bu toplumun temel hücrelerinde yani metada yani kullanım ve değişim değerleri arasındaki çelişkide içerilmiş olduğunun gösterilmesi, bu yıllardaki enternasyonal devrimci birlikçiliğin gelişme sürecinde tamamlayıcı ek bir uyarıcı oldu ve *devrimci yönelimle programsal içeriğin* açık unsurlarını da sağladı aynı zamanda.

Kapitalizmi bu şekilde açıkça gözler önüne sermiş olan bu kuram, kaynağını, bu dönemde alabildiğine gelişme içinde olan enternasyonalci işçi birlikçiliğinde buluyordu doğrudan doğruya; bu anlamda Marx'la Engels'in genellikle söyledikleri gibi, bu ilerleme bir *Parti eseri* oldu. Devrimci hareketin örgütsel ve programsal bu güçlenişi, sonradan "*Komünist Partisi Manifestosu*"nda, devrimci yayınların gelişmesinde, proletaryanın doğrudan eyleminde ve merkezileşme çabalarında olduğu gibi, daha sonra Enternasyonal'de, proletaryanın Meksika'daki (1868–1870), Fransa'daki (1870–1871) ve daha pek çok başka ülkedeki devrimci hareketlerinde somutlaşacaktı.

Böylece komünizm, her türlü reformculuğu anlamının ve onu eleştirip açığa vurmanın belirleyici silâhlarıyla donandı ve [böylece] kendi programının öne sürülmesinde çok önemli bir adım atmış oldu. Bilmek gerekir ki bu aynı dönemde, proleter hareketin gelişmesine tepki olarak ve işçiler adına sayısız burjuva teori ve parti de ilk söylemlerini geliştiriyordu (açık ya da gizli sosyal-demokrasi). Bilindiği gibi bu güçler ve ideolojiler, daha sonra tecimsel [merkantil, kapitalist] toplumun özüne dokunmayan reformlar ve "çözümler" sunmak üzere burjuva toplumun kimi dertlerini açığa vurmaktan pek bir hoşlanıyorlardı (bkz. örneğin Proudhon'un teorileri ve projeleri). Bu gruplar kendilerini sosyalist, ilerici, anarşist, sosyal-demokrat, otorite karşıtı ve hatta komünist vs. olarak nitelemişlerse de, açıktır ki⁴ burjuva toplumun acınası sol söylemleri olmaktan öteye geçemediler... söz konusu toplumun yeniden üretilmesine ve onun temel hücrelerine (sözgelimi metaya veya değerleri dolayısıyla değişimi ve ücretli emeği [iş] de üreten topluma) hiç dokunmaksızın bu tecimsel topluluğun falan ya da filân "üzücü" sonuçlarını ortadan kaldırmayı hedefleyen sol söylemler yani.

Burjuva toplumsal yapının bütününe şiddetle imhasının gerekliliği, proletarya için sınıf olarak, parti olarak örgütlenmenin gerekliliği, yoksulların diktatörlüğüne duyulan ihtiyaçtan sonra özellikle proletarya diktatörlüğü ihtiyacı... tüm bunlar, Marx ve Engels devrimci programın özünü ekonominin ortadan kaldırılması çerçevesinde sistemleştirmeden çok önce zaten dile getirilmişti, ama şimdi, proletarya diktatörlüğünün gerekliliği ve olanaklılığı kılğısal temelini buluyor ve metayı imha etmeyen tüm değişim iddialarını da ütopya saflarına gönderiyordu. *Tecimsel topluluğu ortadan kaldıracak olan devrimci diktatörlük*, o gündür bu gündür kapitalizme ve devlete karşı olan tüm gerçek proleter mücadelelerin bayrağında kılğısal olarak yazılıyor, yazılmakta (her zaman açık bir biçimde olmasa da).

O güne kadar devrimciler, ütopyacılar olarak görülüyordu,⁵ ama o günden bu yana asıl

4 Buradaki "açık" deyiimi, sözcüğün yaygın anlamında, proleter yığınların, proleterlerin çoğunluğunun onlarda açıkça düşmanlarını görecekları demokrat anlamda değil, ama bütün reformculuğun toplumsal pratiğinin bütünüyle proletaryanın toplumsal-tarihsel çıkarlarına nesnel olarak karşı çıkması anlamında, her türden reformculuğun tüm dertlerin kaynağı olan tecimsel toplumu koruyup sürdürdüğü ve onu yeniden ürettiği anlamında ele alınmalıdır, anlaşılmalıdır. Ve bu, sadece bir azınlık tarafından, iyi kötü örgütlü, az çok bilinçli ve dönemine bağlı olarak özerk bir güç hâlinde az çok merkezileşmiş bir azınlık tarafından eleştirilip açığa vurulur, alenen ve sarıh biçimde dile getirilir. Kapitalist topluma karşı olan proletaryanın bütününe genel uyuşmaz çelişkisinin sonucu olan devrimci programın savlanması, ancak proleter bir azınlık tarafından bilinçli olarak billurlaştırılmış olabileceği açıktır; bunun tersini iddia etmek, sınıfı dağıtacak biçimde davranmakla, proletaryanın bir parti olarak oluşma yönündeki tarihsel eylemini baltalamakla aynı şeydir.

5 Toptan bir devrimin şu ana kadar bir ütopya olmuş olacağı anlamında değil, ama devrimci fikir ve isteklerden hareket eden, bu ölçüde de eylemleri tamamıyla reformcuların eylemlerine karşı olmasına ve de projeleri aynı düzeyde kopuşu ve karşıtlığı ortaya koymamasına rağmen kendi dönemlerinde dünyanın arıtılmasıyla karıştırılan programlar, toplumsal projeler anlamında [ütopyacılar]. Örneğin, devrimci savların ve burjuva dünyanın küçük reformlarının birlikte var oldukları "ütöpic sosyalizm ve

ütopyaların reformlar veya yarım yamalak “devrimler” olduğunu açıkça gösteriyorlar:

“(…) köklü bir devrim, insanın evrensel kurtuluşu, ütöpik bir hayal değildir; [ütöpik bir hayal olan] kısmî bir devrimdir, salt politik bir devrimdir, evin temel direklerini ayakta bırakan bir devrimdir daha ziyade.” (K. Marx, “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş”, 1844)

Devrimci programın abecesi: proletarya diktatörlüğü.

Bugünkü durumu karakterize eden ideolojik çarpıtmaların ve tahrifatın önemi dikkate alındığında, devrimci programın bu abecesini hatırlatmak gereksiz görülemez. Güncel kapitalizmin özü, dünkü kapitalizmin özümüle tastamam aynıdır (zaten başka türlü de olamazdı). Devrimci program, pek çok kez söylendiği gibi, *değişmez*: insanlığa gerçek bir çözüm sağlayabilecek olan, sadece proletarya diktatörlüğüdür, dolayısıyla metanın ve ücretli emeğin ortadan kaldırılmasıdır.

Biz komünistlerin *proletaryanın devrimci diktatörlüğü* dediğimiz kavramın içeriği ve erimi üzerine yeni bir tartışma açmayı ve böylece karşı-devrim tarafından bozulmuş ve saptırılmış programımızın değişik yönlerine, dünya çapındaki gelecek devrimci dalga esnasında çok önemli olacak görünümlerine vermek isterdik kendimizi. Değerin diktatörlüğünün yıkılması demek olan bu tarihsel gereklilikten yola çıkarak, böylece, proletarya diktatörlüğünü siyasî bir diktatörlük veya “sosyalist” gibi yahut falan filân kesimin ya da “proletarya” partisinin biçimsel diktatörlüğü olarak gören bütün ideolojilerle, tek ülkede sosyalizm ideolojisi gibi ideolojilerle mücadele etmenin ve de yürürlükteki [işleyen] değere karşı insanî ihtiyaçların öne sürülmesi, olumlama olarak, kullanım değerinin değere karşı tarihsel öcünü alacak olan proletarya diktatörlüğünün toplumsal (ya da isterseniz, toptan) karakterini ileri süren kendi kavramımızı bunların karşısına çıkartmak da çok önemli olacaktır. Bu da, bir yandan proletaryanın [gerçekte] hiçbir zaman diktatörlüğünü kabul ettiremediğini açıkça ortaya koymaya, öte yandan metanın ve tüm yasalarının muzaffer karşıtı sıfatıyla kendini ancak *dünya çapında* kabul ettirebileceğini hatırlatmamıza izin verecekti. 20. yüzyılın başlarındaki Meksika, 1917–19 arası Rusya’sı, kısa bir süre sonra Almanya veya 1930’ların İspanya’sı gibi değer yasasının bin bir türlü görünümüne, ifadesine meydan okunan şu ya da bu sınıfa karşı [yürütülmüş] mücadeleler dışında, yani bu birkaç örneğin dışında falan ya da filân ülkede proletarya diktatörlüğünden söz etmek abesle iştigaldir; hatta – az önce zikrettiğimiz – sınıfımızın devrimci eyleminin örgütlenmesinin bu örneklerinde bile, daha ziyade sınıf diktatörlüğünün dayatılmasının *girişimlerinden* ve *önbelirtilerinden* söz etmek gerekir; ya değilse, daha önce de denildiği gibi, ancak dünya ölçeğinde gerçekleşebilecek olan proletaryanın diktatörlüğünün kendisinden değil.

Tek ülkede sosyalizm saçma teorisini uydurmuş olan revizyonizmin ve reformculuğun ve de alelacele “sosyalist ve komünist ülkeler”in varlığından söz eden hâkim sınıfın ardından, burjuva marksist solun daha köktenci bazı kesimleri de tek ülkede proletarya diktatörlüğü ya da beteri önce Rusya’da daha sonra başka ülkelerdeki işçi devleti saçmalığını uyduruverdiler.

Proletaryanın gelecek mücadelelerinde belirleyici öneme sahip olacağı için... üretim birimlerinin bağımsız kararlarının, alıcı ve satıcıların özerkliğinin, arzın ve talebin, karar almakta özgür ve eşit olan bireyin, kısacası tecimsel toplumun işleyişinin en önemli temelini oluşturan her şeyin ortadan kaldırılması demek olan proletarya diktatörlüğünün bu asıl görünümü üzerinde de ısrarla durmak isterdik.

Sadece parlâmenter olanını değil, üstelik “konseyci”, işçisel her ne isim verilirse verilsin tüm görünümleri altında demokrasinin ortadan kaldırılmasının kaçınılmaz ihtiyacını göstermeyi de isterdik. Ve nihayet değer yasasına karşı devrimci ve örgensel merkezleşmenin gelişmesinin önünde engel teşkil eden federasyonculuk, işçilik [işçi kuyrukçuluğu],

ütöpik komünizm” olarak adlandırılmış olanlarının tümünü düşünüyoruz [bu anlamda].

“anarşizm” türünden ideolojilerin hepsiyle mücadele etmeye elveren anahtar unsurları da açındırmak isterdik...

Lâkin proletarya diktatörlüğü üzerine olan birkaç genel hattı belirleyip çizmek, değer ve ekonominin diktatörlüğünü ele alan bir çalışma çerçevesinde bugün bize kaçınılmaz görünüyor da (çünkü *devrimin programsal belirlenimleri* tam da *sermayenin programatik belirlenimleriyle* ve onun reform çabalarıyla *uyuşmaz bir zıtlık içinde* gelişir), değer ve ekonominin diktatörlüğüne bağlı bu konuların açındırılması bizi bu çalışmanın amacından çok fazla uzaklaştıracaktır; bunlar gelecekteki belgelerin [çalışmaların] konusunu oluşturacaktır.⁶

Ekonominin diktatörlüğü konusunda harbi nutuklar...

Burada ekonominin bugünkü diktatörlüğünün bazı görünüşleri üzerinde, insan yaşamının tüm alanlarında hükmünü sürdüren değer uyguladığı bu diktatörlüğün çağdaş işleyişi üzerinde ve de insanların ekonomi denilen şu bin bir suratlı canavara daha çok boyun eğmelerini hedefleyen egemen bir söylevin güncel biçimleri üzerinde duracağız...

Ekonominin diktatörlüğü sermayenin bir değişmezi olmuşsa, ekonomiye hizmet etme ödevinden, rekabet gücünü korumak ve geliştirmek için fedakârlıkta bulunma ihtiyacından, ulusal ekonomi için çaba sarf etmenin zorunluluğundan veya ekonomiyi yeniden canlandırmak gayesiyle kemerleri daha da sıkmanın gerekliliğinden söz edilmeye başlanmasından önce gerekli uzun bir süreçten geçilmiş olduğu açık. İnsanın hiçbir değerinin olmaması ve salt ulusal ekonominin rekabet gücünün vs. önemli olması olgusunun nihayet doğal bir düzen gibi kabul edilmesinden önce... köprülerin altından çok sular aktı ve nice kanlar döküldü.

Burjuva toplum, özellikle de ulusal ekonomi, insanı her zaman basit bir zenginleşme aracı olarak görmüştür. Böyle olmakla birlikte, geçen yüzyıllarda kapitalizm amaçlarını en azından kısmen ve ideolojik olarak saklardı ve de [o zamanlar] hiçbir hükümet, bugün yapıldığı gibi, ekonominin daha sağlıklı olabilmesi için insanların fedakârlık etmeleri, yaşamlarını bu yola adanmaları gerektiği türünden lâfları bu denli ulu orta söylemezlerdi. Burjuvazinin hâkim bölüngüleri, sınıflarının ve tabakalarının çıkarlarını ve ihtiyaçlarını sınıfları için yararlı olarak göstermeye çalışırlardı önceleri, ama daha sonra toplumun bütünü için yararlı olduğunu söylemeye başladılar (sınıf hâkimiyetlerinin ciddî patlamalar olmaksızın yürütülmesinin önemli bir koşulu bu) ve orta ya da uzun vadede yoksul yığınların sorunlarını çözeceklerini böylece dünyanın giderek daha iyi olacağını tekrarlamaktan da geri kalmadılar. Tıpkı papazların, hacı hoca takımının insanlara tanrı katını vaat etmeleri gibi, hükümetler de durmadan parlak bir geleceğin sözünü veriyorlardı yoksul yığınlara.

Bugün artık bunlardan hiçbiri yok... bundan böyle yeryüzünde daha iyi bir gelecek filân söz konusu değildir ne de açlık ve sefalet sorunun çözülmesi: hep daha fazla sıkıntıya girileceği ve geleceğin daha da kötü olacağı söylenir bizlere açıkça ve küstahça. Geçmiş dönemlerde, hangi ülkede olursa olsun, [aşlında] çok az sayıda insanın inanmasına rağmen, sefaletin giderek azalacağı, açların ve yoksulların iktisadî gelişme tarafından emilecekleri dolayısıyla gelecekte sayılarının azalacağı söylenirdi [hiç olmazsa]. Bugünse, giderek daha çok insanın yoksulluğun pençesine düşeceğini saklamak zahmetine dahi girilmez. Hatta bizlere vaat ettikleri en iyi dünyada bile istenmeyenlerin durmadan çoğalacağı dahi söylenir.

⁶ Bu noktaları açındırmanın en iyi biçimi, devrimci girişimleri içindeki proletaryanın bizzat deneyimlerinin çözümlenmesinde, özellikle de başarısızlıklarının analizinde yer alır. Bu anlamda olmak kaydıyla grubumuz, temel programsal çalışmalarını dünyadaki 1917–23 devrimci dönemi üzerinde olduğu gibi (bkz. örneğin “*Le Communiste*”, № 22, 24, 28 [s?rasıyla Haziran 1985, Nisan 1986 ve Aralık 1988 sayıları] ve “*Communisme*”, № 32, 35 [Kas?m 1990 ve Ocak 1992]), 20. yüzyılın başındaki Meksika’da ve 1930’lu yılların İspanya’ında cereyan etmiş olan devrimci girişimler üzerinde de sürdürecektir.

Siyasetçilerin ve devlet yöneticilerinin demeçlerinde herkes için daha iyi bir dünya adına fedakârlık da istenmez artık; [tersine] daha çok insanı işsizliğe, açlığa ve sefalete mahkûm etmek gerekiyor denilir; toplumsal harcamaları kısmak gerekir, zira işletmelerin rekabet gücünü arttırmak için ekonominin bu harcamalara ihtiyacı vardır denilir. Sermayenin büyümesinin bütün burjuva bölümlere tek bir programı dayatması yüzünden bu türden nutuklar da giderek birbirine benzediği ölçüde... siyasetçiler ve devlet yöneticileri arasında fark olmadığı ve seçim kampanyalarının, devlet darbelerinin, parlâmenter mücadelelerinin birbirlerinden açıkça farklı bölüğü ve programları karşı karşıya getirmediği görülür; düpedüz ganimetten bir parça kapmak için, sömürünün arttırılması ve artı-değerin sahiplenilmesi [bölüşülmesi] gayesiyle yürüttükleri mücadeleler nedeniyle hak ettikleri paylar için, dalavereler ve komisyonlar için dalaşırılar aralarında. Kemer sıkma önlemlerine katılım ne kadar büyükse ve bu önlemlerin çerçevesi ne kadar genişse... devşirilen ganimet de o ölçüde büyük olacaktır.

Ekonominin kendisi tüm şu politikacı ve yönetici takımının başlıca konuşma mevzuu hâline geldi artık. Ekonominin belirleyici konumu, geçmişte din tarafından, siyaset ya da çeşitli ideolojiler tarafından gizlenirdi ve hiçbir biçimde insanoğluna karşı güçlü bir kanıt oluşturmazdı; dahası bir siyasetçi, bir devlet yöneticisi şayet egemenliğin gizemini açıklamış olsaydı ya da ekonomi adına, ulusal ekonominin rekabet gücü adına her şeyi feda etmek gerektiğini açık açık ilân etmiş olsaydı... hemen gözden düşerdi [o zamanlar].

Toplumsal sistemini halk ve toplumsal eşitlik ("*Özgürlük, eşitlik, kardeşlik!*") adına dayatmış olan burjuvazinin bu kökensel suçluluk kompleksi, insanoğlunu çil çil akçelerin o musalla taşında kurban eden sistemini gizlemeye götürdü onu. Basiretli ve de utanmaz kimi burjuva iktisatçıların keşfettikleri ve bilimsel çalışmalarında kâğıda döktükleri de buydu (bkz. David Ricardo). [O dönemde] politikacılar bunu gözlerden saklamayı üstlendiler; bir takım akıldaneler [ideologlar], siyasetçiler ve devlet yöneticileri de bu "sırrı" bir "arifler" çevresinde gizlemeyi, kapalı tutmayı yükleniyordu. Bugünse tersine, yedi iklim dört bucakta bas bas bağırılan budur: artık önemli olan para kazanmaktır, ulusal ekonominin rekabet gücüdür vs. Ola ki bu uğurda insanlar açlıktan ölüyorsa... eh ne yapalım, bu da kaçınılmaz "küçük" bir derttir! Bütün politikacılar iyi ve akıllı girişimciler olarak görünmeye çalışarak... halkı daha çok çalışıp daha az kazanmaya çağırırlar bundan böyle.

İnsanın ve insanlar arasındaki dayanışmanın tahribi, tamamen paranoyak düzeylere ulaşır: işletmelerin verimliliği, kârlılığı için insanların aç kalması... normal, mantikî ve doğal kabul edilir [artık]. Tıpkı bir sağanak indiğinde yağmuru yiyenlere bir şemsiye satın almalarını salık vermek gibi... ulusal ekonominin istikrarı ve sağlığı için yüz binlerce kişinin, milyonlarca insanın acı çekmek zorunda kalacağı ve bu felâketten kaçınmak için de daha fazla çalışmak gerektiği söylenir. Bizleri sınıfımıza yönelik en son dayanışma duygularından koparmak, yoksun kılmak için de... yarı-resmî "kamu yararına" bir örgütle işbirliği etmemiz veya dünyanın ta öbür ucundaki yoksullara gönderilmek üzere köşedeki marketten uzun süre dayanan bir miktar erzak satın almamız önerilir bizlere [çünkü "az sadaka çok belâ defeder"miş!]. Geri kalanlar için yönergeler [isterseniz tembihler] açık: fedakârlık ve bireysel kurtuluş!

Söylenenleri, istenenleri açıklamaya ya da haklı göstermeye de ihtiyaç yoktur artık: insanî ihtiyaçların elimizden alınmasının ve insansal topluluğun yabancılaşmasının bozulmasının düzeyi, iktisadî rakamlar üzerinde, insan için fedakârlık etmenin ve bir işletme için de kâr etmenin önemi üzerinde saatler boyunca dırdır edebilen bir politikacının söylevi gibi [artık] tamamen normal görünür. İnsanın gerçekliği, somut durumu hiç hesaba alınmaz; şu seyirci-yurttaş şekilsiz yığını için somutmuş, gerçekmiş gibi görünen, ülkenin refahının ve ulusal ekonominin geleceğinin tam soyutluğudur. İnsanlar arasındaki ayrılmayı geçmişte asla ulaşılmamış boyutlara taşımış olan şu ünlü iletişim devrimi, insan türünün bu genelleşmiş soyutlanmasının belirleyici unsurlarından biridir aslında. Geçmiş yüzyıllarda ya da bu

yüzyılın [20. yüzyılın] başlarında yaşamış olan bir proleteri, önemli olanın kendisi, arkadaşları, çol çocuğu, akrabaları, nihayet sınıfı, insanlık vb. değil de... “Maastricht kriterleri”, Mercosur,⁷ “X ya da Y plânı”, “yeni verginin ekonomiye sağlayacağı katkılar” vs. olduğuna inandırmak kesinlikle imkânsız olacaktı. Ama yine de bu soyutlamanın tümü, etiyale kemiğiyle bir insandan daha fazla var olma hakkına sahiptir; bu nedenle, bir proleter kendisinin ve sınıfının ihtiyaçlarına bağlı olarak davrandığında... kurulu demokratik düzene kastetmiş, saldırmış olur [aslında].

Egemen sınıfın insan türü için sürdürülebilir bir plân önermekten dahi uzak olduğu ölçüde, ya da tersine söylenirse, proletarya bir sınıf ve tarihsel bir güç olarak oluşmaktan uzak olduğu için güncel durumun bu sistemin kesinlikle herhangi bir fedakârlığı ona kabul ettirebileceğini gösterdiği ölçüde, mevcut durumun burjuva toplumsal sistemin nesnel ve tarihsel sınırlarını ne dereceye kadar belirlediğini bilmeye gelince... bu da, bu metni aşan bir başka tartışma olacaktır. Bir yandan hâkim sınıfın hiçbir sınır yokmuşçasına davranmaya devam ettiği, öte yandan proletaryanın da dünya ölçüsünde bir güç olarak oluşmaya varmaksızın egemen sınıfa karşı yalnızca çok rastlantısal ve bölgesel biçimde cevap verdiği ölçüde... bizim için her hâlükârda bu iki gerçeklik, uluslararası güncel durumu karakterize etmektedir. Bu durum, güncel mücadelelerin çelişkili karakterlerinin bütünlüğünü belirlemeye devam ediyor.⁸

Bir “kriz”, bir “yeniden canlanma”... hep aynı nakarat!

“Kriz var, kemerleri sıkmak gerek!”; “Ekonominin yeniden canlanması hâlâ zayıf, biraz daha gayret göstermeniz gerekir!”; “Yüzdük yüzdük kuyruğuna geldik, nihayet tünelin ucu göründü, herhangi bir şey istemenin zamanı değil şimdi!”; “Her şey daha iyi olacak olmasına da, büyüme oranı hâlâ çok zayıf!”... Bize önerilen kötü bir filmde sağdan soldan tekrar edilen ve bizleri ekonominin diktatörlüğüne boyun eğdirmeye çalışan nakaratlar aşağı yukarı işte bunlar. Şu kargışlar götüresi ekonomi şayet *kötü gidiyorsa*, düzelmesi için kendimizi yoluna feda etmemiz gerekir; yok eğer iyi gidiyorsa, gelişmesine engel olmamak ve daha da iyi olması için çaba sarf etmeye devam etmek gerekir; ya da ola ki şöyle böyle gidiyorsa, tekrar canlanması için *kendimizi durmadan ve daha fazla onun için feda etmemiz gerekir! Katlanıp boyun eğdiğimiz sistemin hep daha açıkça yinelenen yönergeleri* işte bunlar. Aslında bize söylenen şu: “çekmeye devam edin, durmayın asılın küreklere; bu kürek cezasından kurtuluş yok sizlere!”

Elan yaşamdan alabildiğine yararlanabileceğimizi ve şu kutsal mı kutsal ekonomi adına yapılan fedakârlıkların artık bittiğini, bundan böyle daha iyi yaşayacağımızı ve yoksulların bahtının daha açık olacağını, ücretlerin ve toplumsal yardımların yükseltileceğini ve de herkesin daha az çalışıp daha iyi yaşayacağını müjdeleyen ve nihayet bizlere [gerçekten] yeni bir haber veren bir hükümete, bir siyasî partiye, bir sendikaya, bir televizyon kanalına vs. inanmak... Noel babaya ya da hazreti Hızır’a inanmaktır!

* * *

Ekonominin bugünkü diktatörlüğünün aldığı biçimleri örneklemek amacıyla grubumuz tarafından kaleme alınmış olan “*Kahrolsun yeniden canlanma!*” başlıklı metni daha önceki sayılardan birinde okuyucuya sunmuştuk. 1995’te yayımlanmış olan bu makale (bkz. *Communisme*, № 42), resmî belge aktarımlarına ve rakamlarına dayanan somut ve örnekleyici bir biçimde, şu iktisadî yeniden atılımın, tünelden çıkışın mümkün en iyi varsayımları hâlinde

⁷ *Mercosur*: Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay’ı birleştiren ticarî anlaşmalar.

⁸ Bu konuda “*İçinde bulunduğumuz dönemdeki mücadelelerin genel özellikleri*” başlıklı makaleyi de okumak gerekir: *Communisme*, № 39, Ekim 1993.

bile proletaryanın durumunun durmaksızın daha da kötüleştiğini gösterir.⁹

Bu sayıda ve hemen bu makalenin ardından yayımladığımız metne gelince... İspanya'daki *Akefalos* tarafından kaleme alınmış ve sermaye ile devletin klâsik eleştirisini kısaca özetleyerek [formülleştirerek] parasal özdeksiz soyutlamanın gerçek hâkimiyetini, ekonominin diktatörlüğünü ele alır genel olarak; egemen söylemlerin dayatmalarını, yurttaşlaştırmanın, genelleşmiş aptallaştırmanın çeşitli biçimlerini zengin bir malzemeyle birlikte epeyce aydınlatıcı bir tarzda betimler.

Değişik zamanlarda, farklı ülke ve koşullarda yazılmış olan bu iki metin, temel olarak aynı şeyi eleştirip açıklarlar. Proletaryanın doğrudan eylemini sermayenin ve devletin karşısına çıkartan akıma karşı mücadele ile değişik burjuva bölüngülerin resmî söylemlerinin eleştirisi dile getirilir bu iki makalede.

DEĞERLENME/DEĞERSİZLEŞME:

SERMAYENİN ÖNLENEMEZ ÇELİŞKİSİ...¹⁰

Değer, *değerlenmek* [çoğalmak] için, bir bölümü *değişmeyen* [sabit] *sermaye* (makine, bina, ham madde vs. alımları), diğeri de *değişen sermaye* (emek-gücünün satın alınması) olarak [yeniden] yatırılmış olmalıdır. *Değişmeyen* sermaye bölümü, adı üzerinde, üretilmiş olan metaya sadece kendi değerini aktarır... besbelli ki emek [süreci] aracılığıyla. Buna karşın ikinci kısım, emek-gücünü satın almaya yaramış olan *değişen* sermaye bölümü, kendi değerini üretmekle kalmaz yalnızca, üstelik emek gücünün etkinliğiyle, emek [süreci] sayesinde arttığını görür; artı-değeri üreten, bu bölümdür. Etkinliğe sokulmuş olan emek-gücü, yani canlı emek, değer yaratma yeteneğindeki tek metadır gerçekte, dolayısıyla kapitalistlerin de yegâne kâr kaynağı.

Sermayenin özünde olan rekabet, kendilerini rakiplerine dayatabilmeleri için tek tek her kapitalisti daha fazla üretmeye zorlar. Bu amaçla da işletmesinin *üretkenliğini arttırmak* zorunda kalacaktır kaçınılmaz olarak. Üretkenlikteki bu artış, gerekli teçhizatın, altyapının (değişmeyen sermayenin) artışından ve emek-gücünün (değişen sermayenin) nispeten önemli bir azalışından geçer. Bu da *ürünlere giderek daha az canlı emek katılması sonucunu getirir* ve aynı şekilde üretim araçlarının değer kaybını içerir... yani *değersizleşme*.

Bu sonuca karşı koymak için kapitalistler, ilk elde, değişen sermaye aleyhine yatırılan değişmeyen sermaye miktarını daha da arttırarak [kaybettikleri kârları] sürümden kazanmaya çalışırlar... bu da değersizleşmeyi daha fazla arttırıp güçlendiren bir etki yapar! Böylece üretilmiş emtia yığını artar, ama tek tek her metanın içerdiği insan emeği miktarı yani değer azalacaktır. Değerin ancak meta satıldıktan sonra gerçekleşebileceğini de unutmamak gerekir. Şayet söz konusu meta alıcı bulamazsa, değer de gerçekleşmeyecek yani kaybedilmiş olacaktır... bu da işin içine giren yeni bir değersizleşmedir.

Üretkenlikteki artışın genelleşmesiyle [yaygınlaşmasıyla], nihaî ürünlerde içerilmiş olan emek miktarı azalır ve bu metaları üreten üretim araçları için de sonuç aynı olacaktır.

9 Söz konusu makalenin, ekonominin diktatörlüğü konusundaki bu giriş gibi, daha soyut veya daha genel bir başka makaleden az ya da çok daha önemli, az ya da çok daha geçerli olduğu anlamına gelmez bu hiçbir biçimde. Bu iki metin, hepsi de mücadelemiz için gerekli ve kaçınılmaz olan farklı düzeyleri ifade eder ve ikisi de yeniden aynı içeriğin üzerinde ısrar eder.

10 Bu makale "*Communisme*"in 42. sayısından (Aralık 1995) çevrilmiş ve tüm köşeli parantezler çeviriye aittir. (ç.n.)

Son tahlilde azalan, ürünlerin ve üretim araçlarının toplam değeridir. Ve değersizleşme giderek derinleşir, şiddetlenir.

Tüm bu gelişmeler *bir krize* yol açar. Mevcut sermaye yığınları, gerçekleşmek için giderek daha fazla zorlukla karşılaşır. Kapitalistlerin proleterleri işten çıkartmaya, ücretleri düşürmeye, satılmamış stokları imha etmeye vs. zorlandıkları görülen bir dönemdir söz konusu olan. Bu durumdan sıyrılıp çıkmak için sermaye, fazla malları daha büyük ölçekte imha etmek ve böylece değerlenmeyi yeniden başlatmak zorundadır... ki bu da *genel bir savaş* demektir. Genelleşmiş bu savaş, değişmeyen sermayenin (fabrikaların, altyapı tesislerinin, stokların vs.) ve değişen sermayenin imhası olacaktır... bir başka ifadeyle, tüm cephelerde proleterlerin katliamı. *Sermaye*, sadece krizin çözülmesine yönelik bu araçla [savaşla], *sermaye sıfatıyla davranan insanların ve şeylerin düpedüz tahribiyle kısa sürede şiddetli bir değersizleşme sağlar*.

Değeri [değer yığınlarını] tahrip ederek değerini azalışına karşı koymak! Bu apaçık saçmalık [paradoks], değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre oranını kısa sürede şiddetle azalttığı için, değişmeyen sermayenin yeniden değerlenmesini başlatmaya yarıyor olması, buna izin veriyor olması olgusuyla açıklanır (yani *bir yeniden kurulma*)... ve böylece, bir kez daha yeni bir çevrim için yola çıkmış olur.

Sermayenin ilânihaye çemberler çizdiği sanılabilir; her çevrimin başlangıç noktası hiçbir zaman aynı olmadığından, bu yanılgıdan başka bir şey değildir. Sermaye her zaman daha büyük bir üretkenlik ve daha gelişkin bir teknik seviyeyle başlar her yeni çevrime... *birikimin daha büyük ve birbirini izleyen tahriplerin de o ölçüde daha önemli boyutlarda olması* olgusu işte bu yüzdendir. Dolayısıyla avara kasnak gibi durmadan olduğu yerde dönen çembersel bir hareketten ziyade, giderek genişleyen sarmal bir eğridir söz konusu olan.

Zamanla burjuvazi, krizin başlangıcını geciktirmeyi öğrendi (stokların imhası, yeniden yapılanmalar, itibarî sermaye, efektif talebin sun'î biçimde yükseltilmesi vs.), lâkin çöküş geciktirildiği ölçüde sermaye fazlalığı daha da büyüyeceği için... kriz de o ölçüde daha büyük ve ağır olacaktır.

YA PARA YA SOSYALİZM!¹¹

Sunuş

Burjuva sosyalizmi, biçimi ne olursa olsun (şekilsel sosyal-demokrasi, stalincilik, torçkizm vs.), sosyalizm ile paranın, meta ile sosyalizmin bir arada var olabileceklerini düşünür; devrimcilerse, onlara gelince, *parayla sosyalizmin bağdaşmaz olduğunu*, meta üretimi ve değişimi çerçevesinde örgütlenmiş bütün toplumların burjuva bir toplum olduğunu ve paranın insanın aracısı olduğu tüm toplumların da kapitalist bir toplum olduğunu öne sürerler değişmez bir biçimde.

Stalinciler ya da eleştirel destekleriyle onlara kol kanat gerenler, “sosyalist ülkeler”den, “sosyalist kamp”tan, “işçi devletleri”nden söz ederler; gerçek komünistlerse, onlar da, tek ülkede işçi devletinin “marksist-leninist” teorisini (torçkist “yozlaşmış işçi devleti” değişkesinden stalinci “tek ülkede sosyalizm” türüne kadar olan bütün herzeleri) eleştirip açığa vururlar ve dünyadaki tüm ülkelerin kapitalist karakterini açıkça ortaya koyarlar. Kendi kendilerini sosyalist ve komünist olarak ilân eden bu devletlerin tutum ve

¹¹ Bu makale de “*Communisme*”in 45. sayısından alınmış ve köşeli parantezler yine çeviriye aittir. (ç.n.).

politikaları, komünistler için, temelden burjuvadır ve her zaman burjuva olmuştur.

Bu sayıda yayımladığımız Küba üzerine olan makale, bu ülkede hüküm süren kapitalizmi ve burjuva zorbalığı [despotizmi] açığa vurmak için yeterlidir. Ama yine de bu makaleyle birlikte kapitalizm ve insanal toplum arasındaki mevcut gerçekten uyuşmaz karşıtlığı [antagonizmi] ele alıp işleyen partimizin eski bir metnini de yayımlayarak konumuza açıklık kazandırmak daha uygun olacakmış gibi geldi bize. Görüleceği üzere, Marx'ın 1844'e doğru defterlerinden birinde çalاکalem çiziktirdiği şu eski "müsveddeler ve elyazmaları", bir yandan değişim ve para üzerinde temellenmiş bir toplumu, diğer yandan da gerçekten insanal, komünist bir toplum arasındaki bu temel uzlaşmaz karşıtlığı – daha açıkça gösterilemeyecek bir tarzda – koyarlar ortaya.

Tecimsel [merkantil, kapitalist] toplumun Marx tarafından yapılmış olan betimlenmesinin bu [yeniden] okunuşu, hiç kuşkusuz, bugünkü küba, çin, kore ya da dünkü rus toplumlarını meta ve para dünyasına yani kapitalist dünyaya yerleştirmek için yeterlidir. Güncel gerçeklik dikkate alındığında, bu tarihsel malzemenin yeniden okunmasının bir o kadar daha önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu metnin okunmasından sonra, *burjuva "sosyalizmi"* nin bize model olarak tanıttığı toplumla, gerçekten insanal bir toplum, içinde ne paranın ne ücretli işin [emeğin] ne de metanın yer almadığı toplum arasında daha da güçlenmiş olan uzlaşmaz karşıtlığı görmemek, fark etmemek imkânsızdır. Aslında şu "küba sorunu" nun hiçbir özgünlüğü olmaması rağmen, Marx'ın bu metnini Küba üzerine olan makaleye ne diye eklediğimiz anlaşılamayacak belki... Doğrudur, bu toplumdan bir "küba sorunu" yaratmak için hiçbir özel neden yok, üstelik diğer ülkelerden farklı, dünya kapitalist ekonomisinden farklı bir "küba ekonomisi" de yok. Bütün bunların bilincindeyiz... [ama] farklı bir toplum olarak mevcut olmasa bile, "küba sorunu" *ideolojik* bir "sorun" olarak gerçekten var ve eğer Küba'daki sosyalizm tam bir yalansa, *bu yalan maddî bir güç olarak ortada* ve devrimci harekette çok somut zararlara yol açtı. İzleyen metnin bu yalana karşı mücadele etmeye yarayacağını düşünüyoruz.

Marx'ın bu metni, bunun da ötesinde, kapitalizmin yıkılıp ortadan kaldırılması üzerine olan ana tezimize daha bir açıklık ve güç sağlıyor... ve kapitalizmin bu yıkılışının, ekonominin ulusallaştırılmasıyla veya devletleştirilmesiyle hiçbir alâkası yok, ama onun ortadan kaldırılması, *proletaryanın değer yasına karşı olan tarihsel karşıtlığını olumlu biçimde üstlenmesi ve ücretli emeği [iş, çalışmayı] yok etmek amacıyla diktatörlüğünü dayatmasıyla* başlar tam da. Şayet bu metin, bu perspektif ve görüş açısından okunursa, bugün Marx'ın bu eski elyazmalarının [yeniden ve kısmen] yayımlanması, şimdilik ve burada işlevini yerine getirmiş olacak ve çürümekte olan şu dünyanın *devrimci eleştirisinin yeni bir silâhi* olacaktır... gerçekten *insanal dünya topluluğunun* kurulmasının bir silâhi.

Başlamadan önce aydınlatmak istediğimiz bir nokta daha var... Bu bölümün [bu makalenin] başlığını "Ya para ya sosyalizm!" yerine "Ya para ya komünizm!" koyabilirdik (koymalıydık). Kapitalist düzeni yıkacak olan toplumsal hareketi betimlemek, dahası kendi partimizi nitellemek için, aslında "KOMÜNİZM" terimini kullanmayı yeğleriz her zaman. Bu sözcük, sınıflı topluma karşı direnen ve mücadele eden insan topluluğunu çok daha iyi betimliyor. Üstelik geleceğin toplumuna göndermede bulunmak amacıyla, hareketimiz tarafından da kullanılmış olan sosyalizm, devrimci sosyalizm, anarşizm vesairden daha genel [daha kapsamlı] bir terimdir bu. Ayrıca ilk 1847 *Manifesto*'sundan [ilk kez Şubat 1848'de basıldı] bu yana "komünizm" terimi, sosyal-demokrasıyla (o dönemdeki unsurları çoğunlukla "sosyalist" diye adlandırılan sosyal-demokrasıyla) olan programsal kopuşu kesinlemek amacıyla kullanılmıştı. Bu da, kurulu düzeni ortadan kaldırmaya yönelik toplumsal hareketin tanımlanmasında olduğu kadar, – bilindiği gibi karşı-devrimin bu terimi kendi emellerine alet etmesini engellemek olanaksızdır (zaten hiçbir zaman kendini bundan yoksun da etmedi ya!) – devrimci partinin adlandırılmasında da yeni bir kilometre taşı oluşturmuştu.

Öte yandan, sosyalizmi komünizmden ayırt eden ve de komünist toplumu sosyalist

toplumdan *farklı*, ondan üstün ve onu izleyen bir toplum gibi düşünen revizyonist bir icat (özellikle de stalinci safhasındaki rus devletinin bir uydurması), devrimci proletaryanın tarihsel projesi konusunda tam bir karışıklık yarattı. Bu icadın, “tek ülkede sosyalizm” teorisinden ayrılmaz olan açık bir siyasî amacı vardı. Paranın, metanın, değer yasasının vs. Rusya’da da hükmünü yürüttüğü olgusu gizlenemeyeceği için, stalinci akıldaneler [ideologlar], tüm bunların daha sonra “komünizm”de ortadan kalkacağını, ama “sosyalizm”de bunların var olmasının normal olduğunu açıkladılar. Bu revizyonist kaçamak, kapitalist toplumun bu rezil açıklamasının aslında “sosyalizm” olduğuna, onun için çalışmak (kapitalist sömürü oranının arttırılması) ve onu savunmak gerektiğine (emperyalist savaş için askere almalar) uluslararası proletaryanın inanmasını sağlıyordu. Bu yöntem öylesine iyi işledi ki, daha sonra şu “sosyalist” diye adlandırılan bütün devletler aynı modeli benimsemeye karar verdiler ve – bu tahrifatın kendileri için de yararlı olduğu rakip burjuva bölüğüler de dâhil – bütün dünya, emek gücünün hâlâ bir meta olmaya devam ettiği meta toplumunu [kapitalist toplumu] “sosyalizm” olarak adlandırdı. Kastrocu yönetim [rejim] de bu reçeteyi harfî harfine uyguladı ve bugün de uygulamakta: Küba’daki okullarda yönetimin sosyalist olduğu, ama [henüz] komünist olmadığı öğretiliyor bugün hâlâ. “Sosyalizm” ve “komünizm” terimleri, *tarihsel olarak aynı toplum türünü*, ne sömürülenin ne sömürenin olmadığı, metanın, paranın ve ücretli emeğin yer almadığı devletsiz toplum tipini belirlerler aslında. Stalinci (ve Kastrocu) bu muğlâklığa kesinlikle hiçbir yer bırakmamayı istediğimiz içindir ki, başlık olarak para/sosyalizm karşıtlığını tercih ettik. Bu karşıtlık, para/komünizm karşıtlığıyla aynı şeyi ifade eder: ücretli üretim tarzıyla sosyalist doğrudan üretim tarzı arasındaki uzlaşmaz çelişki demektir bu; ama bu özel durumda söz konusu karşıtlığın, sosyalizmi (sadece komünizmi değil) insansal bir toplum olarak, insanın insan için üretimi üzerinde temellenmiş bir toplum olarak ve ne paraya ne metaya ne değişime ne de ücretli emeğe hiçbir yer bırakmayan bir toplum olarak öne sürmesinde [olumlanmasında] daha açık olmak gibi bir üstünlüğü vardır.

Burada aktaracağımız parçalar, Marx’ın “*Seçme Eserler, Ekonomi II*”nin “*Okuma Notları*” bölümünden seçilip alındılar (altları da tarafımızdan çizildi). Bu parçalar, 1844’te – “*Yahudi Sorunu*”ndan ve bu aynı yıl *Vorwärts*’ta [İleri] yayımlanmış olan “*Prusya Kralı ve...*” başlıklı çalışmasından önce – Marx tarafından yazılmış olan ilk defterlerden gelmekte. Görüleceği üzere, elinizdeki metnin ilk bölümünde burjuva meta toplumuna yönelik, sonuncu bölümde de insansal topluma, sosyalizme, komünizme yönelik alıntılar yer alır. Okumayı kolaylaştırmak için üç alt başlık ve bu malzemenin güncelliğini açıkça ortaya koymak amacıyla da birkaç yorum ekledik. Alt başlıklar şöyle:

1. *Para ve yabancılaşma.*
2. *Meta toplumu ve insanın insanlıksızlaştırılması.*
3. *İnsanal varlıklar olarak üretmek.*

1. Para ve yabancılaşma...

“Parayı ıralayan, ilk bakışta, mülkiyetin onda yabancılaşmış [dışsallaşmış] olması değildir. Yabancılaşmış olan, insanal ürünlerin sayesinde karşılıklı olarak birbirlerini tamamladıkları aracı etkinliktir, aracı çalışmadır, toplumsal insanî faaliyettir. Bu aracı eylem, insanın dışındaki bir nesnenin işlevi, paranın bir işlevi hâline gelir. (...)

Bu dışsal [yabancı] aracı yoluyla insan, bizzat insan için bir aracı olmak yerine, istencini, etkinliğini, diğeriyle olan ilişkisini kendisinden ve diğerlerinden bağımsız bir güç olarak görür. İşte bu, tutsaklığının [köleliğinin] zirvesidir. Bu aracı, bana bir araç olarak hizmet eden şeylerin üstünde gerçek bir güç sıfatıyla hüküm sürdüğü için, onun gerçek bir tanrıya dönüşmesinde şaşılacak hiçbir şey yoktur. Tapıncı, kendinde

bir amaca dönüşür. Bu araçıdan yalıtılmış nesnelere, değerlerini kaybederler. Başlangıçta ancak şeyleri temsil eden olduğu ölçüde paranın bir değeri varmış gibi görünmesine karşın, bu nesnelere bir değerlerinin olması, o hâlde, sadece bu aracıyı temsil ettikleri ölçüdedir. Başlangıçtaki ilişkinin bu tersyüz edilişi, kaçınılmazdır. Öyleyse bu aracı, bizzat kaybolmuş, yabancılaşmış olan özel mülkiyetin özüdür; bu aracının tıpkı insanların ürünleri arasındaki bir aracı, ama yabancılaşmış bir aracı olması gibi, insanların insandan ayrılmış türsel etkinliği olması gibi, kendisinden dışlanmış, bizzat kendisine dışsallaşmış olan özel mülkiyettir. Üretimin türsel etkinliğine ait olan, bu etkinliğe özgü bütün özellikler, bu andan itibaren bu aracıya aktarılmış olurlar. Bu araçıdan ayrılmış olan insan, insan olarak yoksullaştığı ölçüde aracı daha da zenginleşir. (...)

Özel mülkiyet niçin paraya yönelmek zorundadır? Çünkü insan, bu toplumsal varlık, değişime yönelmek zorundadır ve – özel mülkiyet var sayılmış olduğundan – değişim de değere yönelmek zorundadır. *Değişimde bulunan insanın bu aracı etkinliği, insana yaraşır toplumsal bir etkinlik değildir, ama özel mülkiyetin özel mülkiyetle olan soyut ilişkisidir* ve bu soyut ilişki, olduğu hâliyle, ancak para olarak gerçekten var olabilen değerdir. (...)

[Bir yandan] para, değişim ve özel mülkiyet, [diğer yandan] yabancılaşma, değer ve insanın insanlıksızlaşması arasındaki diyalektik birliğin (ayrılmazlık ve çok sayıda belirleme) böylesine güçlü ve akla uygun bir betimlemesinden sonra... şu “sosyalist ülkeler” denilenlerin tamamen kapitalist olan niteliklerinden nasıl olur da şüphe edilebilir hâlâ? Ama bu unsurlardan birini – diğerlerine dokunmaksızın – ortadan kaldırdığını iddia eden şu gerici ütopya, yine de çok büyük bir tahrifattır! Para, tecimsel dünya ve ücretlilik ısrarla sürüp giderken... şurada burada özel mülkiyetin ilga edilmiş olduğunu savunmaya devam edenlere ne demeli pekâlâ!

“İnsanlar aralarında, değişimde bulunarak, insanlar gibi davranmadıklarından, [üretmiş] nesne de insana özgü, bireye özgü anlamını kaybeder.

Üretimde insanî etkinliğin değişilmesi, aynı şekilde insan ürünlerinin kendi aralarında değişimleri, bilinçli ve asıl gerçekliği toplumsal etkinlik ve toplumsal haz olan türsel etkinlik ve hazla özdeşleşirler. *İnsanın insanal doğası insanların gerçek topluluğu olduğundan*, bu insanlar, gerçek doğalarını ortaya koyarak, yalıtılmış bireyin karşısında soyut, genel bir güç olmayan ama [tek tek] her bireyin varlığı, onun kendi etkinliği, kendi yaşamı, kendi hazzı, kendi zenginliği olan toplumsal varlığı [yani] insanal topluluğu üretirler. O hâlde bu topluluk bir düşünceden doğmaz, bireylerin ihtiyaç ve bencilliklerinin bir ürünü, bir başka ifadeyle, bizzat onların varlığının olumlanması gibi görünür. Bu topluluğun var olup olmaması sadece insana bağlı değildir, ne var ki *insan kendini olduğu gibi tanımadıkça ve dünyayı insanca örgütlediği sürece, bu topluluk, bir yabancılaşma [dışsallaşma] biçimi olarak kalacaktır*: bu topluluğun konusu olan insan da kendine yabancılaşmış bir varlıktır. Ve insanlar, soyutlamada değil de gerçek, yaşayan, özel bireyler sıfatıyla bu yabancılaşmış varlıkları oluştururlar. Böyle fertlere böyle topluluk! İnsanın kendine yabancılaşmasını söylemek... *etkinliğinin bir işkence, ürünlerinin dışsal bir güç gibi, zenginliğini yoksulluk olarak, onu diğerlerine bağlayan ilişkisini yapmacık bir ilişki olarak, diğerlerinden ayrılmasının da sanki gerçek varlığıymış gibi görüldüğü [ve de] yaşamının kurban edilmiş bir yaşam olduğu, varlığının gerçekleşmesinin [aslında] yaşamının yitip gitmesi olduğu, üretiminde kendi hiçliğini ürettiği ve [ürettiği] nesne üzerindeki gücünün bu nesnenin onun üzerindeki bir güce dönüştüğü, üretiminin efendisi olmasının ona bu üretimin kölesiyymiş gibi görüldüğü bu yabancılaşmış*

insanın söz konusu toplumunun, onun gerçek topluluğunun, gerçek türsel yaşamının bir karikatürü olduğunu söylemektir.”

Paranın ne ölçüde insanal topluluğun bir karikatürü anlamına geldiği görülür burada. Genelleşmiş değişime dayanan bir toplum, *kaçınılmaz olarak* yabancılaşmış bir toplumdur ve bu türden bir toplumda insanın üretimsel etkinliği, bir cehennem azabından, bir işkenceden başka bir şey olamaz, yani *emektir* [ücretli çalışmadır, iştir].

“Para, maddenin doğası karşısında, mülk sahibinin kişiliği karşısında olduğu kadar mülkiyetin kendine özgü doğası karşısında da toptan ilgisizliğin somut örneğidir; para, dışsallaşmış [yabancılaşmış] nesnenin insan üzerindeki topyekûn hâkimiyetinin cisimleşmesidir.

Bu, artık kişinin kişi üzerindeki egemenliği değildir; bundan böyle ürünün üretici ve nesnenin insan üzerindeki egemenliğidir. Nasıl eşdeğerlik ve değer, özel mülkiyetin dışsallaşması kavramı anlamına geliyorsa, *para da bu yabancılaşmanın maddî varlığını temsil eder.”*

Bütün bunlardan sonra stalinciler ve kastrocular, parayı sosyalizmin gelişmesinde basit ve vazgeçemeyecekleri gerekli bir araç gibi nasıl tanıtabilirler hâlâ, şaşmamak elde değil! Marx’ın bu elyazması, burada, paranın para olarak insanî içeriğinden soyutlanmış [insanlıksızlaştırılmış] insanlar arası bir ilişki olduğunu doğrular, gösterir; para, insanlar arasındaki sahte bir topluluktur; ürünün üretici, nesnenin insanal varlık üzerindeki hâkimiyetidir; yabancılaşmış toplumun nesnel ifadesidir.

2. Meta toplumu ve insanın insanlıksızlaştırılması...

“Ben kendim için ürettim, senin için değil; tıpkı senin de, benim için değil de kendin için üretmiş olman gibi. Üretimimin sonucunun benimle doğrudan ilişkisinin olmaması gibi, benim üretimimin sonucunun da seninle olan [doğrudan] ilişkisi daha fazla değil; başka terimlerle söylenirse, üretimimiz, *insan tarafından – neyseler o olarak – insanlar adına yapılan bir üretim, toplumsal bir üretim değildir.”*

Bu nokta kısa bir ayrıcı gerektiriyor... Kapitalist üretimin toplumsal bir üretim ve emekçinin de toplumsal bir emekçi olduğu açık. Fakat Marx’ın burada ısrarla üzerinde durmak istediği nokta, üretimin *doğrudan toplumsal* olmaması, doğrudan insanın insan için bir üretimi olmaması, bir başka deyişle, doğrudan *sosyalist* bir üretim olmaması olgusudur; tersine, birilerinin ürünleri, *pazar aracılığıyla*, genelleşmiş bir yabancılaşma yoluyla, meta alıcı ve satıcıları arasındaki karşılıklı karşıt ilişkiler aracılığıyla diğerleri için bir ürüne *dönüşürler* ancak. Üretim bir meta üretimi olması, toplumsallaşmanın da sonsal [her şey olup bittikten sonra mecburen] bir toplumsallaşma olması olguları, herkesin herkese karşı savaş içinde olduğu bu toplumun var oluşunun anahtarını oluştururlar.

“İkimizden hiçbiri, bir insan olarak diğerinin ürünü üzerinde kullanma hakkına sahip değildir. Kendi ürünlerimiz karşısında, insanlar olarak mevcut değiliz. Öyleyse aramızdaki değişim, senin ihtiyacının ve bizzat varlığının bir gerçekleşmesi olan ürünümün sana yönelik olduğunu doğrulayacak aracı eylem olamaz. Zira *ürünlerimizi birbirine bağlayan, insanal varlık değildir*. Değişim, her birimizin kendi ürünü karşısındaki dolayısıyla diğerinin üretimi karşısındaki davranışının onaylanmasını uygulamaya koyabilir ancak. Aramızdan her biri, ürününde maddileşmiş olan çıkarını görür sadece; diğerinin ürününde de, kendisinininkinden

başka bencil bir çıkar, kendisine bağlı olmayan ve ona yabancı [dışsal] bir çıkar görür.

İnsansal bir varlık olman nedeniyle, ürünümle insanî bakımdan ilgilendiğin kesin. İstencinin ve arzunun konusu olan ürünüme ihtiyaç duyuyorsun. Lâkin ihtiyacın, arzun, istencin ürünüm karşısında güçsüzsün. Başka türlü söylersek, senin gücünü oluşturan, insanî doğan (derin bir bağın zorunlu olarak insansal ürünüme bağladığı insanî doğan) değildir; gücün, ürünümün temellük hakkını vermez sana, zira insanî doğanın gücü ve özelliği, benim üretimimde kabul edilmiş [ön görülmüş] değildir. Seni ürünümle bağlantıya geçirdikleri için, senin doğanın gücü ve özelliği, seni bana bağlı kılan bir ilişkidir daha ziyade; ürünüm üzerinde sana bir hak vermekten çok uzak, [tersine] bana senin üzerinde bir güç sağlayan araçlardır daha çok.

Bana doğrudan gereken miktardan daha fazla ürettiğimde, ürettiğim bu fazlalık, [aslında] senin ihtiyacın dikkate alınarak hesaplanmıştı inceden inceye. Bu fazlalığı üretmem, yalnızca görünüşte: bir başka nesne, – daha önce kafamda gerçekleştirmiş olduğum – bu fazlalığa karşılık değişmeyi istediğim üretiminin nesnesini üretiyorum aslında. Sana göre içinde bulunduğum toplumsal ilişki, senin ihtiyacını karşılamak için çalışmam ve karşılıklı bütünleşmemiz, yalnızca bir takım görüntüler: temeli karşılıklı yağmaya dayanan görüntüler; *çalma ve aldatma isteğimin zorunlu olarak iyice gizlenmiş olduğu görüntüler.*”

En özelinden en geneline kadar bu türden bir toplumda üretimin başkalarının ürettiklerine yönelik bir açgözlülükle güdümlenmiş olması yüzünden, bütün üretim dünyasının başka yerlerde üretilmiş olanın sahiplenilmesi ihtiyacıyla belirlenmiş olması nedeniyle ve üretim kârın diktatörlüğüne tâbi olduğundan... “*insan insanın kurdudur*”. Ve bu genelleşmiş karşıtlık, herkesin herkese karşı sürdürdüğü bu savaş, açık bir savaş, askerî bir savaş, büyük güçler arasındaki bir savaş, emperyalist öbekler arasındaki bir savaş biçimini aldığı anda şaşırılmaması gerekir. Değer yasasının egemenliği altında ve kâr oranlarına tâbi olduğu kadar emperyalist savaşın kaçınılmazlığıyla da belirlenmiş bu toplum, partimizin başka çalışmalarında çok daha özel biçimde betimlenir. Bu genelleşmiş savaş, burada, daha özel bir düzeyde [yani] şu “başkası için üretiyorum”la tanımlanmış. Ama yine de, burjuva toplumun temel hücrelerinin (metanın) tahlilinin bugünkü toplumun bütününün anahtarı olması gibi, *değişim için yapılan özel üretimin bu yalın soyut betimlemesi de burjuva toplumsal biçimlenmenin bütün felâketlerini bir tohum hâlinde içerir.*

“Değişimimiz, – bencilliklerden her biri diğerini aşmak istediğinden – benim tarafımdan olduğu gibi senin tarafından da bir çıkar götüğü için, karşılıklı olarak birbirimizden çalmaya çalışırız. Kendi nesneme [ürünüme] seninkinin üstünde biçtiğim güçlülük [değerlilik] derecesinin, gerçek bir güç hâline gelebilmesi için senin onayını gerektirdiği bir gerçek. Ama ürünlerimizin karşılıklı olarak onaylanması *bir mücadeledir ve bu mücadeleyi kazanmak için de daha güçlü, daha gözü pek*, daha akıllı daha bir uz olmak gerekir. Eğer fizik güç yeterliyse, düpedüz ürününü çalarım. Şayet güç sökmüyorsa, karşılıklı olarak birbirimizi aldatmaya çalışırız ve daha zayıf olan diğerini aldatır. İkisinden hangisinin üstünlüğü elde etmiş olduğunun, bütünlüğü içinde sistem göz önüne alındığında, önemi yoktur. İdeal aldatma, umulan aldatma, iki yanda da gerçekleşir, bir başka ifadeyle, taraflardan her biri, diğerini kendi düşüncesi, kanaati çerçevesinde yanıltmıştır.

Sonuç olarak değişim, üretimlerinin ve karşılıklı biçimde sahip oldukları nesnelere aracılığıyla her iki taraf için de kaçınılmaz olarak gerçekleşir. Karşılıklı üretimlerimizin nesnelere ilişkin [ideal] ilişki, belli ki karşılıklı ihtiyaçlarımızdır. Ama sonuçta kendini dayatacak olan asıl ve gerçek ilişki, ürünlerimizin karşılıklı ve

münhasır sahipliğinin sonucu olmuştur yalnızca. Bu da, benim gözümde ürünüme olan ihtiyacına bir değer, bir kıymet, bir etki biçer, [yani] nesnemin eşdeğeri olan sadece senin nesnendir. Karşılıklı ürünlerimiz, birimizin diğeri karşısındaki ihtiyaçlarının kabul edilmiş gücüdür, aracıdır, vasıtasıdır, aracısıdır. O hâlde senin talebin ve sahip olduğunun eşdeğeri, benim için aynı değere sahip olan vasıflardır ve ancak o zaman talebinin bir anlamı (yani etkisi) vardır... bu anlamın ve bu etkinin herhangi bir biçimde beni ilgilendirmeleri koşuluyla belli ki. Şayet sadece bir insansan, bu araçtan mahrum bir insansan, talebin senin için karşılanmamış olarak kalır; benim için de [bu talep], gerçekliği olmayan bir heves, bir düştür. Bizzat benim onunla hiçbir insanî ilişkim olmadığından, bir insan olarak senin de ürünümle [nesnemle] hiçbir ilişkin olamaz. Fakat bu araç, bir nesne üzerindeki gerçek güçtür ve ikimizin de ürünlerimizi, karşılıklı olarak, diğerrinin ve bizzat kendisi üzerinde sahip olduğu bir güç sıfatıyla düşünmemiz bu yüzdendir: yani ürünlerimiz bize karşı düşmanca bir tutum içindedir; *görünüşte iyeliğimiz altındalar, ama iyelikleri altında olan aslında bizleriz*. Mülkiyetimiz bizzat bizim dışımızdaki her şeyi dışladığı için, bizzat biz de gerçek sahiplikten dışlanmış durumdayız.

Aramızda konuşabileceğimiz anlaşılabilir tek dil, karşılıklı ilişkileri içindeki nesnelimizin [ürünlerimizin] dilidir. *Etkisiz kalacağı için insanî bir dili anlamaktan çok uzağız.*”

Küba’da sosyalizmin hüküm sürdüğüne inananlar... madem öyle, gidin de bir bakın oraya! Küba’ya ve başka yerlere bakın! Bir semt pazarına uğrayın, bir mağazaya girin ve aç olduğunuzu söyleyin; basitçe bir şeyler yemeye ve giyecek bir şeylere *ihtiyacınız olduğunu* söyleyin bir yol bakalım... İnsan olarak hissedilen bir ihtiyacın dile getirilmesi basit olgusunun para dünyası tarafından ne ölçüde alaya alınıp gülünçleştirildiğini fark edeceksiniz hemen; tüm şu “sosyalistler”in Küba’nın millî bir ekonomi olduğunu iddia ettiklerini, insanal varlığı başka yerlerden daha fazla tanımadıklarını göreceksiniz; yegâne topluluğun para [topluluğu] olduğu bir toplumda insanal bir varlık olarak konuşmanın ne ölçüde saçma olduğunu [saçma kabul edildiğini] anlayacaksınız çabucak.

“[İnsanca meramını ifade etmek] bir yalvarma, bir yakarma dolayısıyla bir aşığılanma olarak anlaşılacak ve hissedilecektir; bir alçalma duygusu içinde utanılacak biçimde meramını ifade etmiş olmak, muhatabın tarafından bir yüzüzlük veya aptallık gibi algılanacak ve bu hâliyle reddedilmiş olacaktır. *Maddî değerlerin yabancılaşmış [dışsallaşmış] dili, bizlere, aklanmışlığı, güvenirliliği ve buluncu kendinden menkul bir saygınlıkmiş, insana yaraşır tek dilmiş gibi görüldüğü hâlde, insan doğasının dolambaçsız dilinin de, [yine] bizlere, insan saygınlığının bir ihlaliymiş gibi görüldüğü ölçüde* bu doğaya yabancılaşmış durumdayız.”

Bir buçuk asırdan biraz daha uzun bir zaman önce yapılmış olan bu betimleme, [şözelimi] bir banknotun büyüğü gücüyle (eğer Küba’da yeşilse, daha iyi ya!), bir kredi kartının bütün kapıları açtıran, birdenbire bu kartın sahibine insanal bir varlıkmiş gibi davranılıyor izlenimini veren ve de *cüzdanındaki para kadar insanmış kuruntusuna yol açan* sihirli etkisiyle... içinde bulunduğumuz şu iğrenç dönemin tüm güncel olaylarıyla alay ediyor.

“Senin gözünde ürünün, ürünümü ele geçirmenin dolayısıyla ihtiyacını karşılamının bir aletidir, bir aracıdır gerçekte. Ama benim gözümde o [ürünün], değişimimizin amacıdır. Nasıl sen benim için sadece amacım olan bu nesneyi üretmenin aletiysen, aracıysan, aynı şekilde sen de, buna karşılık, nesnemle [ürünümle] aynı ilişki içindesin: 1° her birimiz diğerrinin denetimi altındaymış gibi

davranır, [böylece] sen benimkini ele geçirmek için, kendi nesnenin üreticisine, aletine, aracısına dönüşmüş olursun gerçekte; 2° senin kendi nesnen [ürünün], senin için benim nesnenin gizli biçimidir, somut bir görünüşüdür yalnızca, zira onun üretimi, benim nesnenin elde edilmesini yansıtmak ister, yansıtmak anlamına gelir. Aslında sen, arzunun onun kölesi olduğu kendi nesnenin bizzat aracı, vasıtası hâline geldin ve bu nesnenin, arzunun karşılanmasında, asla bir lütuf, bir sadaka olmaması için de kölece çalışmayı kabul ettin. Bu açıklamanın kaynağındaki nesnelere karşıdaki karşılıklı bağımlılığımız, gerçekte bize bir efendi ve köle düzeniymiş gibi görünüyorsa şayet, bu, özsel [asıl, temel] ilişkilerimizin açık yürekli ve katı bir ifadesidir yalnızca.

Her birimizin diğerinin gözünde sahip olduğu değer, nesnelere değeridir [aslında]. Öyleyse insanın bizzat kendisi, ikimiz için de değersizdir.”

3. İnsanal varlıklar olarak üretmek...

“Şimdi insanî varlıkları olarak ürettiğimizi var sayalım... her birimiz, üretimi içinde kendini iki bakımdan, kendisi ve diğeri için olumlayacaktır: ”

Marx, izleyen parçada pek çok vesileyle komünist topluma göndermelerde bulunur. Bu çerçevede [artık] işten [emekten] yani işkenceden söz etmenin, tam da karşıtı söz konusu olduğundan, hiçbir anlamı yoktur: Marx, aşağıdaki satırlarda insanal varlığın gerçekleşmesini ele alıp işler. Burada komünizmle stalinci “tek ülkede sosyalizm” iddiaları arasında var olan temel uzlaşmaz karşıtlığı kavramanın çok önemli olduğundan söz etmek de bir o kadar anlamsız olacaktır. Bu durumda insanal etkinlikten, yabancılaşmamış [dışsallaşmamış] üretim etkinliğinden söz etmek ve bunu “emek” [iş] teriminin karşısına koymak gerekecektir. Öte yandan “emek” sözcüğünün şu kötü kullanımını [istismarını] ve genelleşmesini (hatta emeği [iş] hep var olmuş ve daima var olacak olan bir şeymiş gibi, insanal varlıktan ayrılmaz bir şeymiş gibi düşünen günümüzün kabalaştırılmış mantıkî-bilimsel dilinde anlaşılma ihtiyacıyla haklılanmasını) her ne kadar anlayabiliyorsak da, Marx, burada, *yabancılaşmamış insanal etkinliği tam da emeğin [işin] karşısına koyarken* “emek” sözcüğünü kullanmanın da hiçbir anlamı yoktur ve metni tamamıyla güçsüzleştirecektir. Söz konusu olanın, şu marksistlerin bizi alıstırdıkları çok sayıdaki çevirilerden ve/veya tahrifattan [ihanetlerden] ya da Marx’ın kendisinden kaynaklanan bir uygunsuzluk olup olmadığını bilmiyoruz. Her hâlükârda aşağıdaki parçada kullanılmış emek ve insanal etkinlik arasındaki karşıtlığı belirtmek amacıyla, M. Rubel’in betimlenen gerçekliğe hiç uymayan “emek” sözcüğünü tek yönlü kullandığı her kez, bu terimin yerine ya “emek” ya da basitçe “etkinlik” sözcüklerini koyduk ve her seferinde bu değişikliği okuyucuya belirtmek amacıyla da şu tür { } bir ayraç kullandık.

“1° Üretimimde bireyselliğimi, özgüllüğümü gerçekleştirmiş [kavramış] olacağım; bu {etkinliğimi uygularken} yaşamımın kişisel bir tezahürünün [dışavurumunun] hazzını ve bu nesnenin [ürününün] seyrinde somut olarak kavranabilir ve tüm kuşkulardan uzak gerçek bir güç sıfatıyla kişiliğimi bulmanın bireysel hazzını duyacağım.

2° Ürünümden yararlanmada veya onu kullanmada {insanal etkinliğim} sayesinde insanî bir ihtiyacı karşılamamın, insan doğasını anlamamın ve gerektiğinde bir başkasına ihtiyacı olan nesneyi sağlamanın doğrudan sevincini yaşayacağım.

3° Seninle insan türü arasında bir aracı olarak hizmet etmenin; senin tarafından

bizzat varlığının bir tamamlayıcısı olarak senin gerekli [ayrılmaz] bir parçan olarak hissedilmiş ve tanınmış olmanın; gönlünde [sevginde] olduğu gibi düşüncende de kabul edilmiş olmanın bilincine ereceğim.

4° Bireysel dışavurumlarımda yaşamının dışavurumunu yaratmanın, bir başka ifadeyle, bireysel etkinliğimde *gerçek doğamı, insancıl toplumculuğumu* [yani] “*GEMEINWESEN*”inimi gerçekleştirmenin [kavramanın] ve olumlamanın [kesinlemenin] sevincini yaşayacağım.

Ürünlerimiz de, varlıklarımızın birbirini aydınlattığı, birbirini yansıttığı o kadar çok sayıda aynalar olacaktır. Bu karşılıklılık durumunda benim tarafımdan yapılmış olan, senin tarafından da yapılmış anlamına gelecektir.

Şimdi de var saydığımız değişik durakları şöyle bir tartıp düşünelim:

İlkin {insanal etkinliğim} yaşamın özgür bir tezahürü, bir hazzı olacaktır. Özel mülkiyeti var sayarsak, [bu durumda] *yaşamak için*, bir geçim *aracı* elde etmek için çalışmak durumunda olacağımdan, emek [iş], yaşamın yabancılaşması [dışsallaşması] olacaktır. [Oysa] *işim* [emeğim] *yaşamum değildir*.

İkinci olarak özel kişiliğim, bireysel yaşamım, bu {insanal etkinlik} içinde doğrulanmış [olumlanmış] olacaktır. O hâlde bu etkinlik, gerçek bir özellik, etkin bir özellik olacaktır.

Özel mülkiyeti var sayarak, kişiliğim, bu etkinliğin benim için bir nefrete, bir işkenceye dönüşeceği ölçüde yabancılaşacaktır [dışsallaşacaktır]: bu, *uydurma* bir etkinliktir; bir ihtiyaç, içsel bir gereksinim tarafından değil de, dışsal ve olağan bir gereksinim tarafından bana dayatılmış olan salt zorlama bir etkinliktir.

Amacı [konusu] içindeki emeğim, olduğundan başka türlü ortaya çıkamaz; doğası gereği olmayanı ortaya koyamaz. Bundan böyle sadece maddî, somut, görülebilir bir dışavurum sıfatıyla ve de ister istemez gün gibi aşikâr güçsüzlüğümün ve bendeki benim yitimimin bir dışavurumu olarak ortaya çıkması da bu yüzdendir.”